

*„Maďar je ohnivý ako Talian... Slovák je, tak ako Poliak,
oddaný pálenke“*

Národný charakter Slovákov a Maďarov v uhorských a rakúskych štatistikách do roku 1848*

PETER ŠOLTÉS

Kľúčové slová: *národný charakter, etnické stereotypy, štatistiky, Slováci, Maďari, Jozef II.*

Svojimi slovami a činmi ukazuje Maďar [Magyare] otvorený, priamy a ohnivý charakter. Z jeho originality, ktorú zdedil po svojich prarodičoch, sa zmenili len vedľajšie črty v spôsobe života a vzdelaní, vnútorné jadro ostalo nezmenené. Ešte aj dnes je plný sily a sebavedomia, prudký, vášnivý, neskrotný, oddaný viac vidieckemu než mestskému životu. [...] Vo všeobecnosti je veľmi zvedavý a učentlivý, venuje sa len zopár remeslám (krajčírstvu, povrazníctvu, čižmárstvu a pod.) a väčšinu z nich spravidla prenechal, podobne ako obchod a remeslo, Nemcom [Deutschen] a Slovanom [Slawen], ktorí tiež obývajú väčšinu miest krajiny ako remeselníci, sám si najradšej vyberá chov dobytka, obrábanie pôdy a zbrane. Popritom je však úslužný, veľkorysý, pohostinný a je výborným vojakom, no tiež je výbušný, hnevľivý a hrdý na svoj kmeň [Stamm]. Jeho zotrúvanie na starých politických zriadeniach krajiny ho neustále udržuje v určítom odlúčení od zvyšných častí monarchie, ktoré ho v umení a vedách i vo vzdelaní výrazne predstihujú.“¹

„Slovák [Slowake] je vo všeobecnosti rozochveného ducha a citľivého srdca, pritom je však vtipný, zhovorčivý a má mnoho nadania k umeniam, remeslám a k vede. V severných župách žije vo veľkej chudobe a je k svojej záhube, tak ako Poliak [Pole], oddaný pálenke.“²

Citované stereotypné opisy nepochádzajú z cestopisu, ani nepatria do romantizujúceho diskurzu národných hnutí. Napísal ich v roku 1840 profesor na Viedenskej univerzite Johann Springer (1789 – 1869) v práci *Štatistika rakúskeho cisárstva*. Keď profesor na katedre štatistiky uverejnil v kapitole *Duševné vlastnosti obyvateľov, národný charakter* svoju charakteristiku, nadväzoval na vyše polstoročnú tradíciu vedeckého skúmania a opisu národného charakteru v habsburskej monarchii. Národný charakter (*Nationalcharakter, Volkscharakter*) bol spočiatku predmetom výskumu komplexnej vednej disciplíny – štatistiky, resp. štátovedy (*Statistik, Staatskunde*). Prostredníctvom štatistik sa vo vedeckom a postupne i vo verejnom diskurze pevne

* Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0119-11.

¹ SPRINGER, Johann. *Statistik des österreichischen Kaiserstaates*. Band I, Wien : Beck's Universitäts-Buchhandlung, 1840, s. 190-191.

² Tamže, s. 190.

etablovala osvietená idea, že každý národ, ale i menšie dobové etnokategórie ako *národný kmeň*, *národnosť*, sa vyznačujú osobitým a jedinečným národným charakterom. Ten je výsledkom pôsobenia rôznych faktorov, ich vzájomnej kombinácie a interakcie.

V priebehu prvej polovice 19. storočia sa postupne vyprofilovali ďalšie vedné odbory, ktoré si kládli za jeden z cieľov skúmanie a popísanie národného charakteru. Niektoré z nich sa vyvinuli v moderné spoločenské vedy, napr. etnografia, iné sa stali teoretickým a metodologickým východiskom pre neskôr etablované odbory ako tzv. *Völkerpsychologie* (psychológia národov, predchodkyňa sociálnej psychológie) a *Nationalökonomie* (národohospodárstvo), ktoré bolo na začiatku „dlhého“ 19. storočia jedinou vednou disciplínou skúmajúcou sociálny život ľudí.³ Vedecké skúmanie štátov – štátoveda, sa najskôr, od polovice 18. storočia, rozvíjala v nemeckom akademickom prostredí, odkiaľ sa rozšírila i do ostatnej Európy, Francúzska, Veľkej Británie, a za vlády Jozefa II. i do Rakúskej monarchie.⁴

Teoretické základy novej vedy vypracovala Göttingenská škola štatistiky, ktorú tvorili Gottfried Achenwall (1719 – 1772), Johann Christoph Gatterer (1727 – 1799) a August Ludwig Schlözer (1735 – 1809). Zadefinovala štyri hlavné oblasti štatistického výskumu: základ moci štátu (*Grundmacht*), štátne právo (*Staatsrecht*), politické usporiadanie (*Staatsverfassung*) a správu štátu (*Staatsverwaltung*).⁵ Pod základom moci štátu štatistika chápala územie štátu (*Staatsgebiet*), jeho polohu, veľkosť, prírodné podmienky, poľnohospodársku a priemyselnú produkciu a jeho obyvateľstvo (*Population*).⁶ Podľa štatistiky J. Springera, citovanej v úvode, mal štatistický obraz ľudu zachytávať predovšetkým jeho „...počet, rozmiestnenie a pohyb, národnostnú rozličnosť podľa pôvodu, jazyka, národný charakter a telesné vlohy, rozdelenie obyvateľstva podľa stavu, náboženstva a zamestnania.“⁷ Johann Georg Meusel (1743 – 1820) v úvode jednej z najrozšírenejších učebníc štatistiky, vydanéj v roku 1792, ju vymedzil ako vedu o súčasnom politickom usporiadaní štátov.⁸ V jej štvrtom vydaní definíciu štatistiky rozšíril na „... vedecky usporiadané predstavenie povahy štátu a jeho usporiadania“.⁹ Štatistikami sa zároveň nazývali výsledky štatistického bádania, ktoré podľa vopred vypracovanej osnovy štruktúrované a systematicky popisovali štát. Osnovu navrhnutú J. G. Meuselom prebrala a rešpektovala prvá

³ PŘÍBRAM, Karl. Die Statistik als Wissenschaft in Österreich im 19. Jahrhundert. In *Beiträge zur Geschichte der Statistik in Österreich*. Statistische Monatsschrift (August – September 1913), s. 1-79, tu s. 7 (separátne číslovanie strán každej štúdie).

⁴ SEIFERT, Arno. Staatenkunde. Eine neue Disziplin und ihr wissenschaftstheoretischer Ort. In RASEM-Mohammen – STAGL, Justin (eds). *Statistik und Staatsbeschreibung in der Neuzeit vornehmlich im 16. und 18. Jahrhundert*. Paderborn – München – Wien – Zürich : Ferdinand Schöningh, 1980, s. 217-248, najmä s. 218-220.

⁵ ZANDE, Johan. Statistik and History in the German Enlightenment. In *Journal of the History of Ideas*, 2010, roč. 71, č. 3, s. 411-432.

⁶ K tomu pozri jednu z najrozšírenejších učebníc štatistiky, používanú i v Rakúskej monarchii: MEUSEL, Johann Georg. *Lehrbuch der Statistik*. Vierte, grössten Theils umgearbeitete Ausgabe. Leipzig : im Verlage der Hahn'schen Buchhandlung, 1817, s. 1; BISINGER, Joseph Constantin. *General-Statistik des österreichischen Kaiserthums*. I. Theil. Wien – Triest : in Geistinger's Buchhandlung, 1807, Vorrede.

⁷ SPRINGER, 1840, s. 82.

⁸ MEUSEL, Johann Georg. *Lehrbuch der Statistik*. Leipzig : bey Caspar Fritsch, 1792, s. 1.

⁹ MEUSEL 1817, s. 1.

generácia štatistikov v habsburskej monarchii – Joseph Marx Lichtenstern (1765 – 1828), Martin Schwartner (1759 – 1823) a ďalší.

Vojny s napoleonským Francúzskom viedli k oslabeniu záujmu o zhromažďovanie a najmä zverejňovanie informácií, ktoré mohol nepriateľ využiť. No už v roku 1810, cisárskym rozkazom zo 7. júla, bola pri reorganizácii učebného plánu na univerzitách rakúskeho cisárstva zavedená štatistika ako povinný predmet v prvom ročníku štúdia práva. V prvom semestri sa mala prednášať európska a v druhom rakúska štátoveda, ktorá sa nekončila len semestrálnou skúškou, ale aj tzv. rigoróziom.¹⁰ Všetci vyšší štátni úradníci potrebovali k získaniu miesta právnický diplom a teda museli absolvovať prednášky zo štatistiky. Študovali z učebnice Johanna Ziziusa (1772 – 1824) *Teoretická príprava a úvod k štatistike* (1810), ktorý bol v rokoch 1810 – 1824 profesorom na viedenskej katedre štatistiky. V prípade obyvateľstva sa mal štatistický opis okrem rozdielnosti pôvodu, jazyka a zistenia jeho počtu venovať i „fyzickej povahe“ a telesným danostiam (sila, vzrast, obratnosť, úmrtnosť a pod.), spôsobu uvažovania, prirodzeným talentom a národnému charakteru (*Volkscharakter*). Zizius tiež nabádal k sledovaniu faktorov a okolností, ktoré majú vplyv na priaznivý alebo nepriaznivý vývoj ľudskej činnosti a na jeho *národný charakter*. Medzi ne zaradil rozlohu územia obývaného národom (*Nation, Volk*), resp. kmeňom (*Volksstamm*), silu alebo slabosť susedov, klímu, polohu, pôdu.¹¹

Pod vplyvom viedenskej univerzity sa v predmarcovom období rozvíjala štatistika na ostatných univerzitách monarchie. Profesor štatistiky na Pražskej univerzite Georg Norbert Schnabel (1791 – 1856) v diele *Generálna štatistika európskych štátov* z roku 1833 spracoval v samostatnej kapitole nazvanej *Duševné vlastnosti obyvateľov a osobitne národný charakter* charakterológiu národov západnej a severnej časti starého kontinentu a Slovanov, Grékov, Židov, Turkov.¹²

V roku 1828 sa nástupcom profesora J. Ziziusa na Viedenskej katedre štatistiky stal J. Springer a toto miesto zastával až do roku 1864. Patril k posledným predstaviteľom tzv. „starej univerzitnej štatistiky“ v Rakúsku. Aj on do svojej štatistiky zaradil samostatnú rozsiahlu kapitolu venovanú opisu národného charakteru.¹³

Osvietenský koncept národného charakteru nadväzoval na staršie intelektuálne tradície. Predstava o tom, že charakter národov, rás, či plemien je determinovaným „dedičstvom krvi“, je v európskom civilizačnom okruhu doložená prinajmenšom už od stredoveku. Svoju autoritu opiera najmä o starozákonné texty, podľa ktorých Noemovi synovia (Jafet, Sém a Chám) boli praotcami ľudstva a svojim potomkom odovzdali rôzne psychické, mentálne a fyzické predispozície. Popri starozákonnej tradícii, ktorá vysvetľovala odlišnosti národného charakteru „dedičstvom krvi“, sa od staroveku rozvíjal konkurenčný koncept geografického determinizmu.

¹⁰ PŘÍBRAM 1913, s. 47-48.

¹¹ ZIZIUS, Johann. *Theoretische Vorbereitung und Einleitung zur Statistik*. Wien – Triest : bey Joseph Geistinger, 1810, s. 158-159.

¹² SCHNABEL, Georg Norbert. *Generalstatistik der europäischen Staaten nebst einer theoretischen Einleitung*. I. Band. Zweite Auflage. Wien : bey J. G. Ritter, 1833, s. 185-189.

¹³ Časti z neho sú v slovenskom preklade publikované v úvode štúdie.

Antickí autori Hippokrates, Galenos, Strabón, Polybius kládli na prvé miesto vplyv klímy, geografických podmienok, flóry a fauny na formovanie individuálnych dispozícií človeka, ako i na usporiadanie a fungovanie spoločnosti.¹⁴

Podľa tzv. klimatickej teórie mali klimatické podmienky určujúci vplyv na fyzické a psychické vlastnosti ľudí. Za ideálny priestor pre život sa pokladala mierna zóna, územie nachádzajúce sa medzi chladnou zónou na severe a horúcou zónou na juhu. Lokalizovanie ideálneho priestoru pre vývoj ľudskej spoločnosti podliehalo zmenám, v staroveku a stredoveku ležalo údajne v oblasti Stredomoria. Od osvietenstva, tak ako rástol hospodársky a kultúrny význam západnej Európy, sa umiestnenie priaznivej miernej zóny posúvalo stále viac na sever. Ideálne podmienky pre vývoj človeka mali vraj stimulujúci vplyv i na formovanie spoločnosti, v ktorej prevažovali dobré vlastnosti a cnostné konanie, vedúce k celkovej prosperite štátu.

V osvietenstve nastal i iný posun v uvažovaní nad príčinami rozdielností v charaktere národov. Charles Montesquieu (1689 – 1755) v práci *O duchu zákonov* (1748) a David Hume (1711 – 1776) v eseji *O národnom charaktere* (*Of National Character*, 1758) relativizovali dovtedy absolutizujúci vplyv „krvi“ a „klímy“ a namiesto nich zdôrazňovali sociálne faktory, najmä formu vlády, politický režim, dominujúce náboženstvo, vplyv susedných kultúr a pod.¹⁵ V roku 1781 vyšla práca Williama Falconera (1736 – 1769), v ktorej predstavil syntézu rôznych prístupov k výskumu vplyvov klímy, prírodných podmienok a spôsobu živobytia na vznik rozdielov v rôznych oblastiach sociálnej praxe.¹⁶ Už o rok vyšiel v Lipsku nemecký preklad, ktorý sprístupnil toto dielo i v rakúskom a uhorskom prostredí.¹⁷ V charakterologických opisoch, ktoré vznikli v nasledujúcich desaťročiach o obyvateľstve habsburskej monarchie, sa Falconer objavuje medzi hlavnými autoritami.¹⁸

Herderov „duch národov“

Johann Gotfried Herder (1744 – 1803) poznal tak antické autority klimatickej teórie, ako i aktuálne estetické, kultúrno-filozofické a geografické spisy Johanna Joachima Winckelmanna (1717 – 1768), Jean-Jacquesa Rousseaua (1712 – 1778), François Voltaira (1694 – 1778), Imanuela Kanta (1724 – 1804) a ďalších. Pri hľadaní odpovede na otázku, aký vplyv majú genetické, klimatické a sociálne činitele na sformovanie rôznorodých národných charakterov, Herder ďalej rozvíjal klimatické geografické rozdelenie sveta. Ten sa delil na chladný sever

¹⁴ WIERZBICKI, Andrzej. *Spory o polską duszę. Z zagadnień charakterologii narodowej i historiografii polskiej XIX i XX wieku*. Warszawa : Muzeum Historii Polski – Collegium Civitas – Wydawnictwo Trio, 2010, s. 14-15.

¹⁵ KRA, Pauline. The concept of national character in 18th century France. In: *Cromohs*, 2002, roč. 7, s. 1-6. Dostupné na: http://www.cromohs.unifi.it/7_2002/kra.html

¹⁶ FALCONER, William. *Remarks on the Influence of Climate, Situation, Nature of Country, Way of Life on the Disposition and Temper, Manners and Behaviour, Intellects and Customs, Form of Government, and Religion of Mankind*. London : Printed for C. Dilly, in the Poultry, 1781.

¹⁷ FALCONER, Wilhelm. *Bemerkungen über den Einfluß des Himmelsstrichs, der Lage, natürlichen Beschaffenheit und Bevölkerung eines Landes, der Nahrungsmittel und Lebensart auf Temperament, Sitten, Verstandskräfte, Gesetze, Regierungsart und Religion der Menschen*. Aus dem Englischen mit Anmerkungen und Zusetzen. Leipzig : Weygand, 1782.

¹⁸ Pozi napr.: LÜBECK, Johann Karl. Ueber den Nazionalunger, seinen Charakter und seine Lebensart. In *Ungrische Miscellen*. Herausgegeben von Johann Karl Lübeck. Viertes Heft. Pesth : Bei Konrad Adolph Hartleben, 1807, s. 49.

a horúci juh, medzi nimi sa nachádza mierny stred, kde sa vytvorili optimálne podmienky pre život človeka.¹⁹ Herder vypracoval aj novú koncepciu národného charakteru, ktorá vychádzala z jeho teórie o premene ľudu (*Volk*) na národ (*Nation*). Podľa nej už pri vzniku každého *Volk* je v ňom obsiahnutý duch (*Volksgeist*) a pretrváva v ňom počas celej jeho existencie. Rovnako ako je každý *Volk* formovaný vlastným osobitým a jedinečným *duchom* (*Volksgeist*) a adaptuje sa špecifickým prírodným a historickým podmienkam, prejavuje sa aj jedinečnosť národa v jeho národnom charaktere (*Nationalcharakter*), ktorý sa odzrkadľuje v náboženstve, jazyku a literatúre. Národný charakter sa na konci 18. storočia stal všeobecne akceptovaným predmetom vedeckého výskumu. Diskusie sa nevedli o tom, či existuje alebo nie, ale aké faktory sa výraznejšie podieľajú na jeho konštituovaní, pretrvávaní a modifikovaní. Skúmaniu a opisu národného charakteru sa od 70. rokov 18. storočia venovali špecializované vydavateľské projekty. V Londýne vyšli v roku 1770 dva zväzky *Revue o charakteroch a zvykoch popredných národov v Európe*.²⁰ V Lipsku, v centre nemeckojazyčnej knižnej kultúry, vychádzalo v rokoch 1789 až 1791 štvorzväzkové dielo, ktorého ambíciou, vyjadrenou v názve, bolo opísať charakter, mravy a náboženstvo všetkých známych národov sveta.²¹ Priestor venovaný jednotlivým národom bol značne neproporčný, od niekoľkých desiatok strán vyhradených „veľkým“ národom, až po krátke charakteristiky „malých“ či skôr málo poznaných národov. Najväčší rozsah, takmer jednu štvrtinu knihy, venovali títo autori Španielom (136 strán zo 528). Za nimi nasledovali Taliani (91 strán), rozdelení do deviatich podkapitol, podľa toho, na území ktorého štátu žili (Benátčania, Milánčania, Piemont'ania a pod.). Podrobnejší opis charakteru, zvykov a náboženstva bol venovaný Angličanom a Škótom (64 strán), Portugalcom (34 strán), Francúzom (33 strán) a Nemcom (27 strán). Uhrom (*Ungarn*), podobne ako Prusom, Švédom, Dalmatíncom, Poliakom, Slavóncom či Nórom, sa autori venovali na priestore troch až piatich strán. Prekvapivo v knihe chýbajú kapitoly opisujúce Rusov, Čechov, ale i Grékov.

Vychádzali i samostatné monografie podávajúce opis charakteru jednotlivých národov (Nemcov, Angličanov, Francúzov).²² V roku 1784 bola publikovaná práca anonymného autora o národnom charaktere Bavorov, ktorá sa v roku 1801 dočkala druhého vydania. Národný charakter v nej autor definuje ako „... opakujúce sa konania viacerých ľudí, ktorí obývajú určité územie“.²³

¹⁹ BELLER, Manfred. *Eingebildete Nationalcharaktere. Vorträge und Aufsätze zur literarischen Imagologie*. Göttingen : V&R unipress, 2006, s. 239-242.

²⁰ *A Review of the Characters and Manners of the principal Nation in Europe*. In two volumes. London : Printed for T. Cadell (Successor for Mr. Millar) in the Strand, 1770.

²¹ KOSCHE, Christian – LEONHARDI, Friedrich Gottlob. *Charakter, Sitten und Religion aller bekannten Völker des Erdbodens*. Ein Handbuch für die Jugend und ihre Erzieher. Vierter und letzter Band. Die Europäer. Leipzig : bey Johann Friedrich Julius, 1791.

²² MACKANSEN, Wilhelm. *Untersuchung über den deutschen Nationalcharakter in Beziehung auf die Frage: warum gibt es kein Deutsches Nationaltheater?* Wolfenbüttel : bei Heinrich Georg Albrecht, 1794; DECKEN, Johann. *Versuch über den englischen Charakter*. Hannover : im Verlage der Helwingischen Hofbuchhandlung, 1802.

²³ *Vom Nationalcharakter der Baiern. Eine kleine Skizze zu einem großen Buche; geschrieben von einem Einsiedler in der Einöde zu Tebaida*. Berlin 1784, s. 13-14.

Národný charakter v službách osvietenského štátu

Paralelne s rastúcou vedeckou váhou národného charakteru si jeho dôležitosť uvedomoval i okruh osvietenských vzdelancov na viedenskom dvore. Spoznanie národného charakteru sa pokladalo za východisko pre nastavenie ideálnej formy vlády, pre optimálne fungovanie štátneho byrokratického aparátu. Jeho význam sa ešte zvýraznil potom, čo sa vo vedeckom diskurze oslabila dominancia geografického a genetického determinizmu. Charakter národov sa prestal vnímať ako statický, nemenný a presadila sa myšlienka, že jednotlivé črty národného charakteru je možné prostredníctvom racionálnych opatrení štátu upraviť, kultivovať, či dokonca odstrániť.

V marci roku 1785 vypracoval cisár Jozef II. pre potreby kráľovských komisárov v Uhorsku návrhy, ako ekonomicky lepšie zužitkovať zdroje štátu na území desiatich novozriadených dištriktov. Štátnych úradníkov inštruoval, na čo by sa vo svojej službe mali zamerať, ako zlepšiť dopravné spojenie s okolím, pestovanie ktorých plodín podporovať, ďalej upozorňoval, v ktorých stoliciach je šľachta najviac opozične naladená, kde boli najväčšie komplikácie pri zavádzaní Tolerančného patentu alebo pri sčítaní obyvateľstva a pod. V každom z desiatich dištriktov sa panovník venoval i charakteru obyvateľstva. Charakter Slovákov opísal vo všetkých troch dištriktoch, kde boli relevantne zastúpení (Nitrianskom, Banskobystrickom a Košickom) identicky:

„Tento dištrikt obývajú prevažne Slováci [Schlawaken], ich charakter je najviac náchylný k lenivosti a bitkám, vo všeobecnosti sú to však celkom pokojní poddaní. Hoci doteraz neboli príliš naklonení vojenskému stavu, keď už sa k nemu dostanú, sú aj dobrými vojakmi, až na Rusínov [Rußnyaken], z ktorých väčšina je lenivá.“²⁴

Charakteristiky Maďarov, ale i Chorvátov a Rumunov, boli zostavované osobitne pre jednotlivé dištrikty a v niektorých črtách sa odlišovali.

Veľkovaradínsky dištrikt:

„V tomto dištrikte je veľa ozajstných Uhrov [wahre Hungarn]²⁵ a niečo Rumunov [Wallachen]. Z nich prví sú obzvlášť vyhľadávaní pre vojenskú službu vo všetkých regimentoch, tak v infanterii ako i u husárov. Sú bystrého ducha a keď sú správne vedení, keď k nim prostredníctvom škôl prichádza osveta, je možné od nich očakávať veľmi rýchle napredovanie. U Rumunov [Walachen] sú iné pomery, títo sú ešte stále tak navyknutí na útlak a otrocké zaobchádzanie, že sú celkom ľahostajní voči svojim domovom, majú silný sklon k nestálosti, k zmenám,

²⁴ *Verbesserungsanstalten für das Königreich Ungarn, welche S. Kais. Königl. Majestät in einem an die X. Königliche Ungarische Kommissäre eigenhändig erlassenen Befehlsschreiben den 30. März 1785 ertheilet hat.* In Deutschland, 1785, s. 44, 49, 66. Zmienka o Rusínoch (*Rußnyaken*) je len v návrhoch pre Košický dištrikt.

²⁵ V štúdiu vyvstal problém pri preklade dobových nemeckých a latinských etnoným *Ungar/Ungarn*, *Hungarus/Hungari*, *Magyar/Magyar* do slovenčiny. Tie vykazovali značnú variabilitu a sémantické posuny u jednotlivých autorov. Kým pojem *Magyar/Madjar* sa v dobových nemeckých textoch používal (viac-menej konzekvetne) na označenie príslušnosti k etno-jazykovej skupine, pojem *Ungar/Hungar* v závislosti od kontextu označoval príslušnosť a) štátnu (Uhor) alebo b) jazykovo-etnickú (Maďar, skutočný/ozajstný/pravý Uhor). Okrem slovenského prekladu uvádzam kvôli zložitosti tohto problému dôsledne i pôvodný nemecký výraz.

k prostopašnostiam. Treba u nich zaviesť školy, lepšie vzdelávať ich duchovenstvo a napokon je tiež potrebné, aby s nimi zemepáni a vrchnosť lepšie zaobchádzali a pripútali ich k pozemku a pôde, na ktorej žijú.“²⁶

Temešvársky dištrikt:

„V tomto okrese prevažujú tri národy [Nationen], Rumuni [Walachen] a Srbi [Raißen], ktorí vyznávajú grécke nezjednotené náboženstvo a cudzí osadníci z rozličných národov z Nemecka [fremde Ansiedler von verschiedenen Nationen aus Deutschland]. S rumunským národom [Walachische Nation] sa ešte stále zaobchádza veľmi služobnícky, čo má sčasti za následok jeho slabé vzdelanie, nestálosť a sklon ku krádežiam.“²⁷

Győrsky dištrikt:

„Obyvatelia pozostávajú z niekoľkých Maďarov [Hungarn] početných Nemcov, väčšinu však tvorí jeden druh Chorvátov [Gattung von Kroaten]. Tunajší ľudia sa javia byť celkom pokojnými ľuďmi a pochádzajú z nich aj dobrí vojaci.“²⁸

Záhrebský dištrikt:

„Charakter Chorvátov [Kroaten] tvorí najmä lenivosť, honba za peniazmi, ktorá z nich robí všetko, len nie pracovitých ľudí.“²⁹

Cisárovo hodnotenie charakteru jednotlivých uhorských národov neboli len produktom jeho úvah, osobných skúseností z ciest po krajine a správ, ktoré získal korešpondenciou s úradníckym aparátom štátu. Aj on reflektoval dobové stereotypné obrazy, ktoré boli o Maďaroch, Slovákoch, Chorvátach a iných obyvateľoch Uhorska rozšírené vo vtedajšej spoločnosti. Dôležitosť Jozefových opisov národného charakteru pre vývoj vedeckého i verejného diskurzu spočívala v tom, že mali oficiálny, úradný charakter a opierali sa o autoritu panovníka. V nasledujúcej generácii z neho čerpali a za všeobecne rešpektovaný zdroj objektívnych informácií ho pokladali osobnosti novo etablovanej štatistiky J. M. Lichtenstern, Joseph Constant Bissinger (1771 – 1825), Joseph Rohrer (1769 – 1828) a zakladateľ uhorskej štatistiky, už spomínaný M. Schwartner. Schwartner sa o cisárom načrtnutom charakterologickom profile národností Uhorska – nevelkom, na štyroch hárkoch vytlačenom texte – vyjadril: *„Tých málo stránok povie o charaktere rozličných tried jeho obyvateľstva viac, než všetky cestopisy o Uhorsku, ktoré som pred ich vydaním prečítal.*“³⁰

Cisár inicioval i projekt, ktorého výsledkom malo byť podrobné štatistické zmapovanie celej monarchie. Úradníkom v jednotlivých guberniách a dištriktoch poslal 2. mája 1785 zoznam otázok, na ktoré mali odpovedať a poskytnúť tak podklady pre vypracovanie štatistických tabuliek. Obsahovali 188 otázok, ktoré postihovali, z hľadiska potrieb štátu, dôležité oblasti.

²⁶ Verbesserungsanstalten 1785, s. 56.

²⁷ Tamže, s. 13.

²⁸ Tamže, s. 35.

²⁹ Tamže, s. 26.

³⁰ SCHWARTNER, Martin. *Statistik des Königreich Ungarn*. Erster Theil. Zweite vermehrte und verbesserte Ausgabe. Ofen : gedruckt mit königlichen Universitätsschriften, 1809, s. 133.

Z týchto čiastkových výsledkov mali profesori na provinčných univerzitách (Praha, Pešť, Lvov) prednášať štatistiku jednotlivých provincií a profesor na katedre štatistiky vo Viedni mal potom vypracovať generálnu štatistiku pre celú monarchiu.³¹ Tento cisárov zámer sa ale nikdy nenaplnil a odpovede, ktoré odoslali poverení úradníci, neboli doteraz historikmi spracované.

Z hľadiska sledovanej témy je však zaujímavé všimnúť si pozornosť, ktorú cisár v štatistickom popise monarchie vyhradil skúmaniu národného charakteru. Svedčí o nej nielen množstvo otázok kladených úradníkom v súvislosti s opisom ľudu, ale i jednoznačnosť, s akou sú otázky sformulované. „Svedčí vonkajší výzor ľudu o jeho zdraví, telesnej sile, spokojnosti? Je ľud pracovitý alebo záhaľčivý, zámožný alebo chudobný? Prečo? K akým činnostiam má najlepšie nadanie, schopnosti, sklony? Má ľud zdravé, rozumné zmýšľanie, alebo je v zajatí škodlivých predsudkov? Aké sú to predsudky a z čoho pramenia? Ktoré vášne, cnosti a neresti obzvlášť vynikajú?“³² Zámerom Jozefa II. bolo získať podrobný prehľad o „kvalite“ obyvateľstva v Podunajskej monarchii, ktorý by po spracovaní a vyhodnotení pomohol prispôbiť reformné plány špecifickým podmienkam v jednotlivých dištriktoch.

Na začiatku 19. storočia sa národný charakter v rakúskom vzdelaneckom diskurze už plne etabloval ako predmet vedeckého bádania. Okrem štatistiky sa skúmaniu charakteru jednotlivých národov ríše venovala i etnografia, ktorá sa z nej začala odčleňovať a formovať ako samostatná vedná disciplína (*Völkerforschung*). K jej zakladateľom patri J. Rohrer, ktorý sám prednášal štatistiku – od roku 1806 na lýceu v Lvove, po jeho povýšení na univerzitu roku 1816 na tamojšej katedre politických vied a štatistiky.³³ Rohrer vo svojich rozsiahlych spisoch venovaných slovanskému, nemeckému a židovskému obyvateľstvu monarchie vymedzil ciele a metódy štatistického opisu obyvateľstva, tzv. *statistische Bevölkerungskunde*. V úvode etnografickej práce o nemeckom obyvateľstve definoval svoje ciele ako skúmanie „... živých a čínorodých síl, tela a ducha národov“.³⁴ Takto široko formulovanému cieľu zodpovedal i záber oblastí, ktoré sa snažil skúmať: „Na každom ľude [Volke] sledujem jeho telesnú stavbu, spôsob stravovania, odievania a zamestnania, vkus, spôsob myslenia, náboženstvo a morálny charakter.“³⁵ Pod morálnym charakterom Rohrer chápal nadanie, pohostinnosť, mravy, nábožnosť, lásku k vlasti a geografickými podmienkami formovanú podnikavosť. Ambíciou takto zameraného výskumu malo byť vytvorenie „morálneho obrazu štátu“. Vyzýval však k opatrnosti pri vynášaní záverov, aby nedochádzalo k omylom, kedy individuálne a netypické bolo povýšené na všeobecné a charakteristické. V dôsledku častého styku s inými národmi alebo oboznámením sa prostredníctvom literatúry s ich duchovným svetom stratila podľa neho časť príslušníkov každého národa mnoho z pôvodných vlastností.

³¹ ZIZIUS 1810, s. 218.

³² ROHRER, Joseph. *Versuch über die slawischen Bewohner der österreichischen Monarchie*. Erster Theil. Wien : im Verlage des Kunst und Industrie Comptoirs, 1804, s. V-VI; GOEHLERT, Vincenz. Die Entwicklung der Bevölkerung in den Ländern der ungarischen Krone seit 100 Jahren. In *Statistische Monatschrift*, 1886, s. 336-338.

³³ ROBERTSON, Ritchie. Joseph Rohrer and the Bureaucratic Enlightenment. In ROBERTSON, Ritchie – TIMMS, Edward. *The Austrian Enlightenment and its Aftermath*. In *Austrian Studies* 2, Edinburgh University Press, 1991, s. 22-42.

³⁴ ROHRER 1804, s. 8.

³⁵ Tamže, s. 3.

Vykreslenia charakteru obyvateľstva obsahovali aj vlastivedno-štatistické opisy jednotlivých uhorských žúp, ktoré vo veľkom množstve vychádzali v odborných periodikách od obdobia napoleonských vojen po 40. roky 19. storočia. Ako príklad by som uviedol opis Nitrianskej župy od Alojza Mednyanszkého (1784 – 1844), ktorý na pokračovanie uverejnil v rokoch 1817 – 1819 na stránkach časopisu *Hesperus*. V ňom predstavil svoje chápanie národného charakteru, ktorý definoval ako súhrn všeobecne rozšírených, pre daný *národ, ľud* charakteristických vlastností: „*Tak ako u jednotlivého človeka možno jeho cnosti a neresti, alebo prinajmenšom necnosti označiť súhrnným pojmom charakter, platí to aj pre celé národy [Völkern] alebo ich časti.*“³⁶

Študovať a opisovať národný charakter bolo pre generáciu vzdelancov socializovaných v období jozefinizmu dôležité ešte z iného dôvodu. Osvietenské reformy podľa nich stroskotali práve na nedostatočnom poznaní a slabom rešpektovaní rozdielov medzi provinciami a rôznorodými skupinami obyvateľstva. Nielen vzdelanci, ale aj narastajúca byrokratická armáda štátu, sa mali oboznámiť so skutočnými pomermi v krajine. J. Rohrer v úvode k štatistickému opisu slovanského obyvateľstva rakúskej monarchie z roku 1804 zdôrazňoval dôležitosť „*poznania vlasti*“ pre všetkých občanov štátu, osobitne pre úradníkov: „*Znalec ľudu je nielen dobrým človekom, ale aj dobrým občanom štátu a dobrým úradníkom štátu. Nestavia vzdušné zámky podľa toho istého vzoru a drží sa nohami čo najviac na zemi [...], vzdá sa predstavy, že dokáže národy [Völker] napraviť podľa rovnakého kopyta a vychádza zo skutočného sveta, kde ľudia boli a ešte stále sú rozdielni, tak ako je rozdielna klíma a ich prirodzený temperament.*“³⁷

Politická a ideologická inštrumentalizácia národného charakteru

Národný charakter sa v predmarcovom období dostával aj do pozornosti ideológov národných hnutí. Podobne ako predtým zástancovia krajinského (zemského) patriotizmu, si aj propagátori národných hnutí uvedomovali mobilizačný potenciál národného charakteru. Snažili sa z neho vytvoriť prostriedok k posilneniu identifikácie s národným spoločenstvom a k projektovaniu ideálneho člena formujúceho sa národného kolektívu.³⁸ Stereotypizácia apriórne obsiahnutá v každom pokuse redukovať a selektovať rôznorodú sociálnu skupinu na určité reprezentatívne znaky sa tak stávala dôležitým prostriedkom nacionálnej mobilizácie. Stereotypy obsiahnuté v predstavách o národnom charaktere sa v ideológiách národných hnutí politizovali.³⁹

³⁶ MEDNYANSZKY, Alois. Neutraer Gespannschaft. In *Topographisch-statistisches Archiv des Königreiches Ungern*. Herausgegeben von Johann v. Csaplovics, Zweiter Band. Wien : Im Verlage bei Anton Doll, 1821, s. 3-139, tu s. 93. Charakterologické opisy obsahujú i ďalšie články v Čaplovičom vydanom *Archíve*, Jakoba Melzera o Spišskej župe (1818), Samuela Bredetzkeho o Šopronskej župe (1805) a Ladislava Bartholomeidesa o Gemerskej župe (1806 – 1808).

³⁷ ROHRER 1804, s. 5.

³⁸ HROCH, Miroslav. Die tschechische nationale Mobilisierung als Antwort auf die Identitätskrise um 1800. In DANN, Otto – HROCH, Miroslav – KOLL, Johannes (eds.). *Patriotismus und Nationsbildung am Ende des heiligen römischen Reiches*. (Ed. Kölner Beiträge zur Nationsforschung, Bd. 9). Köln : SH-Verlag, 2003, s. 191-205.

³⁹ VÁRI, András. Fremde im Spiegel: Die Palette ethnischer Stereotypen in Ungarn 1790 – 1848. Überlegungen zu den Thesen John Breuillys. In HARTMANN Eva (ed.). *Formen des nationalen Bewußtseins im Lichte zeitgenössischer Nationalismustheorien*. München : Oldenbourg Verlag, 1994, s. 173-196, tu s. 189-190.

V diskusii o národnom charaktere v Uhorsku paralelne existovali dva prúdy. Prvý ideovo nadväzoval na osvietenstvo a rozvíjal politický koncept *Hungarus*. Ten presadzoval rovnoprávne postavenie všetkých jeho obyvateľov, bez ohľadu na stavovskú príslušnosť, jazykovú, náboženskú či inú odlišnosť a vychádzal z regionálnej príslušnosti k Uhorsku.⁴⁰ Medzi najvýznamnejšie médiá, cez ktoré svoje názory rozširovali, patrili *štatistiky*, *štatistické opisy* či inak nazvané práce napísané v intenciách štátovedy, ďalej cestopisy a články vo vedeckých periodikách. Druhý prúd tvorili stúpenci jednotlivých národných hnutí. Ich spoločným znakom bola snaha mobilizovať čo najširšie vrstvy spoločnosti pre nimi presadzovaný národný program. To viedlo k zdôrazňovaniu jedinečnosti vlastného národa, v prípade Slovákov *kmeňa*, k individualizácii vlastností a naopak, k akcentovaniu vzájomných odlišností.

V prostredí pluralitného, multikultúrneho Uhorska, a prirodzene i celého Rakúskeho cisárstva, viedla inštrumentalizácia národného charakteru pre nacionalistické ciele zákonite k vyostreniu etnicky motivovaných konfliktov. Od 20. rokov 19. storočia sa v habsburskej monarchii vyprofilovala nová, romantizmom ovplyvnená generácia inteligencie. Ján Kollár (1793 – 1852), Mihály Vörösmarty (1800 – 1855), František Palacký (1798 – 1876), Pavol Jozef Šafárik (1795 – 1861) či Vuk Karadžić (1786 – 1867) a Ljudevit Gaj (1809 – 1872) patrili k tým najvýznamnejším osobnostiam, ktoré v rámci jednotlivých kultúrno-jazykových spoločenstiev propagovali romantické uvažovanie o národe ako o duchovnom spoločenstve kultúry a tradície. Teda už nie (aspoň nie dominantne) rodom, geneticky, či politickými inštitúciami prepojeného spoločenstva. V romantickom diskurze častejšie ako *charakter* zaznieval pojem *duch*. V intenciách dobových názorov sa osobitným duchom vyznačovali národy, ale i väčšie etnokategórie *Slovania*, *Germáni*, *Románi* a pod. Podľa poľského historika Andrzeja Wierzbického bol v romantickom období „duch národa“ „... nositeľom stáleho charakterologického kódu, garantom stabilnosti, nemennosti národného charakteru.“⁴¹

V prípade Slovákov a Maďarov poznávanie a opis národného charakteru komplikovala skutočnosť, že okrem užšieho, jazykovo-etnického vymedzenia, existovala v oboch prípadoch i širšia identifikácia – u Maďarov (označovaných za *pravých*, *ozajstných Uhrov*) etatisticko-historická, u Slovákov nadetnická (slovanská). Okrem toho sa najmä v čase napoleonských vojen v rakúskej monarchii etablovala pomerne početná skupina vzdelancov, ktorá bola podporovaná zo strany predstaviteľov metternichovského režimu a snažila sa budovať rakúske povedomie, „rakúšanstvo“ a definovať vlastnosti charakteristické pre všetkých *Rakúšanov* (*Österreicher*), teda všetkých obyvateľov rakúskeho štátu. Joseph Bisinger (1771 – 1825) v *Generálnej štatistike rakúskeho cisárstva* z roku 1807 začína kapitolu *Charakter* opisom fyzických vlastností Rakúšanov: „Celkovo sú obyvatelia Rakúska silnej, pevnej stavby, predsa však majú Slovania a predovšetkým Nemci silnejšiu stavbu kostí a svalov, než ostatné národy [Nationen]. Zatiaľ čo Slovan je ramenatý a podsaditý, Nemec ťažkopádny, Maďar [Unger] je naproti tomu nielen

⁴⁰ CSÁKY, Moritz. Die Hungarus-Konzeption. Eine 'realpolitische' Variante zur magyarischen Nationalstaatsidee. In DRABEK Anna – PLASCHKA Richard – WANDRUSZKA, Adam (eds.). *Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II. Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder*. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1982, s. 71-89.

⁴¹ WIERZBICKI 2010, s. 74.

štíhly, ale i obratný a predstihne mohutnosťou a pekným držaním tela všetky národy [Völker] Európy, tak ako dievčatá z okolia Ennsu, Welsu a Linzu očarujú krásou svojej tváre a postavy všetkých cestujúcich. Najväčší potenciál rozširovať sa (alebo vytláčať ostatných) majú Slovania, kde raz tí zapustia korene medzi Nemcami a Maďarmi [Ungern], prestane sa Nemcovi a Maďarovi dariť a v priebehu niekoľko málo generácií úplne vymrie.“⁴²

Aj pri predstavovaní mravného profilu Rakúšana sa Bisingerovi ťažšie hľadali spoločné znaky, než vlastnosti špecifické pre jednotlivé národy: „*Čo sa týka mravov, hlavnou chybou všetkých národov [Völker] tohto štátu zdá sa byť prílišná a hrubá zmyslovosť. Podvod a zlodejstvo sú všeobecne veľmi rozšírené medzi dolnými triedami ľudu [niedern Volksklassen], najviac medzi Slovanmi, obzvlášť v Čechách, Haliči, Chorvátsku a medzi Slovincami [Wenden] v dolnom Rakúsku. Svojoľnosť, zákernosť a niekedy strašlivá pomsta vládnu medzi Rumunmi [Wlachen], viac než u iných národov [Nationen]. Nemecký Rakúšan [deutsche Oesterreicher] má najpoddajnejší charakter, dá sa preto viesť ľahšie, ako väčšina ostatných, ktorým sa zdá byť vlastná istá strnulosť. Naproti tomu majú Slovania zväčša bystrejšiu myseľ ako Nemci, milujú hudbu a tanec, preto je najväčší počet hudobníkov slovanského, najmä českého pôvodu, no rovnako ako Rumuni [Walachen], milujú i liehové nápoje. Nemec a Maďar [Unger] sa viac ako ostatné národy [Nationen] vyznačujú priamosťou a prirodzenosťou, vo svojej pohostinnosti pozná Slovan práve tak málo hraníc ako Maďar [Unger] a Nemec. Na Maďarovi sa navyše cení jeho veľkodušnosť a v tejto peknej črte svojho charakteru prekonáva dokonca i Brita. Naopak, pokarhať treba jeho samolúbošť a hrdé sebauspokojenie, za ktoré už neraz pykal.“⁴³*

Najmä v 30. rokoch 19. storočia sa stal národný charakter predmetom intenzívnej politizácie zo strany rakúskych provládnych kruhov. V novinách presadzujúcich metternichovskú politiku vyšiel celý rad článkov, ktorých cieľom bolo verejnosti predstaviť, či skôr projektovať rakúsky národný charakter. V roku 1832 vyšla v provládnom *Rakúskom archíve pre dejiny, zemepis, štátovedu, umenie a literatúru* séria článkov Mathiasa Kocha.⁴⁴ Potrebu poznania charakteru národa zdôvodňoval tým, že pre každý národ je dôležité, aby sa oboznámil so svojimi danosťami, predpokladmi i nedostatkami a mohol pracovať na ich odstránení.⁴⁵ Podľa Kocha formuje charakter Rakúšana prostý sedliacky rozum: „*Rakúšan ostal sám sebou a je pokrokový.*“ Tieto dve základné črty majú vraj hlavný podiel na tom, že Rakúšan dokázal odolať „*všeobecným zvrátenostiam doby*“ a že zotrval na osvedčených skúsenostiach, na starom, dobrom dedičstve, „... že sa nenechal zlákať vidinou moderného pozlátkového štátu, nech by bol akokoľvek nablýskaný, trblietavý.“ Táto stálosť či konzervatívnosť sa mala v historickom vývoji ešte viac zúšľachtiť. Podľa názoru autora sa vďaka týmto charakterovým črtám „... podarilo Rakúšanom spomedzi Nemcov v najväčšej miere odolať nástrahám politických mámení.“ Ktoré charakterové črty boli projektované ako pre Rakúšana typické? Podľa Kocha: „*Ako poddaný je Rakúšan v najvyššej miere verný a oddaný svojmu regentovi, miluje a ctí ho z celého svojho srdca*

⁴² BISINGER 1807, s. 84.

⁴³ Tamže, s. 89-90. Takmer doslova preberá jeho charakteristiku Meusel, pozri: MEUSEL 1817, s. 95.

⁴⁴ KOCH, Mathias. Der Charakter von Oesterreicher. In *Oesterreichisches Archiv für Geschichte, Erdbeschreibung, Staatenkunde, Kunst und Literatur*, Zweyter Jahrgang (XXI. als Fortsetzung), 1832, Nr. 139, 140, 141.

⁴⁵ KOCH 1832, Dienstag den 20. November, s. 553.

*a žiadna zmena osudu nedokáže zmeniť tento jeho svätý cit. Jeho otec František mu bol po prehratých bitkách rovnako vzácny, ako po dosiahnutých skvelých víťazstvách a duch novôt sa v Rakúsku nedokázal zakoreniť. [...] Vo všetkých ostatných vzťahoch je Rakúšan otvorený a dôverčivý, priamy a srdečný, dobroprajný a dobromyseľný, skromný a nestrojený, bez márnivosti a vystatovačnosti. Je pohostinný a úslužný v tej najväčšej miere. Tieto vlastnosti sa u žiadneho národa [Volke] Nemecka nevyskytujú v takej dokonalosti, trvácnosti a charakteristickej rozhodnosti a sú navyše sprevádzané ľudskou prívetivosťou a zmyslom pre dobročinnosť, o čom svedčia početné svedectvá cudzincov. [...] Nažíva si v Rakúsku, v porovnaní s inými štátmi Európy, dosť dobre nato, aby si žiadal niečo iné, než nerušené pokračovanie existujúceho. [...] Keď je v nebezpečenstve, alebo ak hrozí, že mu vonkajší nepriateľ odníme čo mu patrí, prebudí sa v ňom šľachetný oheň nadšenia a mierumilovný, pokojný, domácky Rakúšan sa stane udatným, neúnavným a vytrvalým bojovníkom, radšej tisíckrát zomrie pre vlasť, ako by sa mal otrocky zohnúť pod cudzím jarmom.*⁴⁶

Z citovaných pasáží je zrejmé, že v rámci provládneho diskurzu bolo prvoradým cieľom projektovaného obrazu typického, či skôr ideálneho Rakúšana, upevňovanie lojality voči panovníckej dynastii a vlasti, odvrátenie hrozby politických otrasov, budovanie národného sebavedomia a zabezpečenie kontinuity politického režimu. Účastníkmi tohto diskurzu bol pomerne obmedzený okruh intelektuálov, ktorí síce tvorili početne nevýznamnú skupinu, no mali otvorený prístup do vládou kontrolovanej tlače.

Od konca 18. storočia sa snažili vystihnúť charakter obyvateľstva monarchie, Uhorského kráľovstva alebo jeho jednotlivých *národov, národností, kmeňov, vetiev* – aby som spomenul najčastejšie používané dobové etnokategoríe – desiatky ďalších vzdelancov. Kapitoly *Národný charakter (Nationalcharakter, Volkscharakter)* alebo *Charakteristika obyvateľstva* obsahovali takmer všetky v tej dobe vydané štatistiky Uhorska a Rakúskeho cisárstva, prípadne sa mu venovali v inej kapitole. Pristavme sa najskôr pri tom, akými vlastnosťami, znakmi, charakterizovali v štatistikách obyvateľstvo Uhorska. Autor prvej *Štatistiky Uhorska*, M. Schwartner, nevyčlenil opisu národného charakteru osobitnú kapitolu, ani sa mu pri predstavovaní obyvateľstva podrobnejšie nevenoval. Výnimkou sú Rumuni (Valasi) a Židia, ktorých charakter opisuje na väčšom priestore.⁴⁷ Na viacerých miestach však uvádza svoje postrehy o osobitostiach charakteru jednotlivých etníc. U Slovákov si všima ich „*rozmnožovacíu silu*“, u Nemcov kozmopolitný charakter a ochotu osvojovať si jazyk krajiny, do ktorej sa prisťahovali.⁴⁸

Ďalší zo zástancov konceptu Hungarus, Ján Čaplovič (1780 – 1847), predstavil v roku 1829 v diele *Obraz Uhorského kráľovstva* vlastnosti charakterizujúce obyvateľstvo Uhorska. Jeho názory sa stali na jednu generáciu pevnou súčasťou uhorského štatistického diskurzu. Činorodosť, životaschopnosť, predstavivosť, srdečnosť a sklon k priateľskosti boli podľa zakladateľa uhorskej etnografie vlastné viac či menej všetkým uhorským národnostiam. Rovnako však i istý

⁴⁶ Tamže, s. 554-556.

⁴⁷ Dôvody, prečo práve Rumuni a Židia boli (prevažne negatívne) stereotypizovaní v Schwartnerovej štatistike, rozoberá Vári: VÁRI 1994, s. 181-183.

⁴⁸ SCHWARTNER, 1809, s. 129-135.

„nedostatok zvedavosti“, čo sa vraj prejavovalo v slabom záujme čítať nové knihy a v neochote zavádzať do hospodárskeho života inovácie odpozorované od ekonomicky vyspelejších susedov. Uhorská pohostinnosť bola podľa Čaploviča známa po celom svete a nikde nedosahovala také rozmery. Črty uhorského charakteru boli najvýraznejšie v tých oblastiach, ktoré ležali ďaleko od cudzích vplyvov, viac vo východných oblastiach, než pri západnej hranici Uhorska, výraznejšie na vidieku, než v mestách. Náklonnosť ku kráľovi a k vlasti vraj preukazovali Uhri pri každej príležitosti.⁴⁹ Aj u Čaploviča vidíme zreteľnú tendenciu, keď na staršiu vrstvu charakteristických črt podliehajúcu v tej dobe výraznej stereotypizácii nadväzovali novšie črty národného charakteru. Tie vznikali projekciou politických požiadaviek, s cieľom upevniť lojalitu, vlastenectvo jeho občanov, zvýšiť hospodársku produkciu krajiny a napomôcť k presadeniu potrebných reforiem. Možno medzi ne zaradiť zdôrazňovanie oddanosti panovníkovi, ako aj vyzdvihovanie obrovského potenciálu krajiny a obyvateľstva. Naproti tomu sa Uhrovi vyčítala prílišná „zahľadenosť do seba“, neochota sledovať a reagovať na vývoj v okolitých krajinách a z toho rezultujúca hospodárska zaostalosť. Podľa Čaploviča tvrdošijné zotrvávanie na doterajšom politickom usporiadaní spôsobovalo vzdalovanie Uhorska od ostatných častí monarchie, ktoré boli na vyššej úrovni i v umení, vede a vzdelaní.⁵⁰

Ako som sa už zmienil, pri konštruovaní charakteru Maďarov a Slovákov zohrávala dôležitú úlohu skutočnosť, že kým Maďari boli reprezentovaní ako *praví Uhri* a samostatný národ (*Nation*), Slováci v predmarcovom období výhradne ako súčasť väčšieho celku, ako kmeň, vetva (*Volksstamm, Stamm, Äste*) slovanského národa. Slováci boli v analyzovaných štatistikách prezentovaní ako nositelia všeslovanských charakterových znakov a zároveň telesných a duševných vlastností, rysov, špecifických pre slovenský kmeň. V uhorskej štatistike sa už od jej počiatku etablovalo delenie obyvateľstva Uhorska na štyri hlavné národy (*Hauptnationen*) – Maďarov, Nemcov, Slovanov a Rumunov – a rôzne uvádzaný počet tzv. vedľajších národov (*Nebenvölker*).⁵¹ Od 20. rokov 19. storočia sa však v uhorskom politickom, ale i vzdelaneckom diskurze začal koncept jednotného, veľkého slovanského národa vnímať negatívne. Dovtedy neškodná predstava národa Slovanov, rozdeleného na niekoľko kmeňov či vetiev, sa stávala ohrozením pre jednotu Uhorska a bola ostrakizovaná ako prejav panslavizmu. V časti uhorských elít rástla obava, že – podobne ako v prípade nemeckého národa – budú medzi jednotlivými slovanskými kmeňmi silnieť tendencie k politickému zjednoteniu. Navyše, súčasníkom sa mohlo oprávnene zdať, že to sú práve uhorskí Slovanovia J. Kollár, P. J. Šafárik, Ján Herkeľ (1786 – 1853), Ján Koiš (1793 – 1839) a ďalší, ktorí myšlienku zblížovania Slovanov najviac presadzujú.

⁴⁹ CSAPLOVICS, Johann. *Gemälde von Ungern*. Erster Teil. Pesth : gedruckt bei C. A. Hartleben, 1829, s. 243. Čaplovičovu charakteristiku viac-menej doslovne reprodukoval Ladislav Bielek v kapitole *Duch, charakter, spôsob myslenia, temperament* v práci z roku 1837. Porovnaj: BIELEK, Ladislaus. *Ethnographisch-geographische Statistik des Königreiches Ungarn und dessen Nebenländer*. Erster Band. Wien : gedruckt bei Anton Benko, 1837, s. 387.

⁵⁰ CSAPLOVICS 1829, s. 243-244.

⁵¹ ŠOLTÉS, Peter. „Európa v malom.“ Reprezentácia etnickej rôznorodosti Uhorska v štatistikách a vlastivedných prácach do roku 1848. In IVANIČKOVÁ, Edita et al. *Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2011, s. 213-234.

V štatistikách a vlastivedno-štatistických opisoch Uhorska sa táto tendencia prejavila v 30. a 40. rokoch 19. storočia. Slovania prestávali byť reprezentovaní ako národ, ale ako kmene, národnosti (*Stämme, Völkerschaften*), navzájom príbuzné svojím pôvodom, jazykom a charakterom. V diskurze o národnom charaktere sa väčšia pozornosť kládla na opis charakteru Slovákov, Rusínov, Srbov, Chorvátov, dokonca i menších etnických skupín ako Hanákov, Dalmatíncov a pod. V rakúskych štatistikách predmarcového obdobia, na rozdiel od tých uhorských, tieto tendencie ešte prítomné neboli.

Národné charakteristiky sa v predmarcovom období stali pevnou súčasťou aj učebníc geografie. Tie zvyčajne čerpali z vtedy známych štatistík a v zredukovanom rozsahu – a zvyčajne i v didakticky prispôbenej forme – reprodukovali ich obsah. Z množstva učebníc vyberám ako príklad jednu z prvých, *Malú geografiu uhorského kráľovstva* z roku 1817. Jej autor vychádzal z konceptu štyroch hlavných národov a zodpovedajúc tomu predstavil charakter obyvateľov Uhorska: „*Charakter obyvateľov Uhorska sa mení v závislosti od ich pôvodu. Skutočný Uhor [eigentliche Ungar] sa v tomto ohľade svojou veľkou dobromyselnosťou, spojenou s hrdosťou, zahálčivosťou a osobnou odvahou, veľmi odlišuje od vlúdneho, pokojného Nemca [Deutsche], ako aj od lstivého a pracovitého Slovana a Ilýrca [Slaven und Illyrier]. Ale čo sa týka mravnosti a vzdelania, za všetkými ďaleko zaostáva Rumun [Wallache]. Len v telesnej stavbe sa obyvateľstvo Uhorska veľmi nelíši, aj keď aj tu sa Maďar [Ungar] vyznačuje pevnou svalnatou stavbou tela, Slovan vysokým vzrastom a Nemec ohybnou telesnou sústavou.*“⁵²

Komplementarita národných charakterov Maďarov a Slovákov

Národný charakter Slovákov a Maďarov sa od začiatku formoval v úzkej obsahovej a motivačnej previazanosti. Pre Maďarov, pokladaných za „pravých“ Uhrov, boli Slováci, zásluhou svojej početnosti a intenzity vzájomných kontaktov, hneď po Nemcoch hlavným referenčným rámcom. Slováci tvorili v Uhorsku najpočetnejší kmeň slovanského národa. Už v prvých štatistikách boli reprezentovaní ako pôvodný, kultúrne a hospodársky najvyspelejší slovanský kmeň, ako potomkovia Svätoplukovej Veľkej Moravy.

Pri konštruovaní národného charakteru boli na staršiu vrstvu etnických stereotypov navrstvované nové, ktoré boli reakciou na zmenenú sociálnu realitu alebo projekciou záujmov štátu, ale rovnako tak aj noriem, potrieb a očakávaní elít. Nové stereotypy, ktoré sa stali súčasťou národnej charakterológie, sa vyvíjali rôznym spôsobom. Niektoré sa ako súčasť národného charakteru udržali len krátku dobu a z rôznych dôvodov sa stávali nefunkčnými. Tie, ktorým sa podarilo v diskurze pevne etablovať, boli jednotlivými autormi doslovne alebo parafrázovane preberané, dopĺňované a modifikované.

⁵² LINK, Theodor. *Kleine Geographie des Königreichs Ungarn, aus den sichersten Quellen zusammen getragen, und zunächst für den Gebrauch beym Unterrichte bestimmt*. Wien : Im Verlage der Anton Doll'schen Buchhandlung, 1817, s. 13-14 .

Príkladom par excellence je opis charakteru Maďarov a Slovanov, ktorý vznikol na samom začiatku 19. storočia a na vyše polstoročie zásadným spôsobom ovplyvnil nielen odborný, ale i verejný diskurs v Uhorsku, ba v celej monarchii. V roku 1802 uverejnil *Zeitschrift von und für Ungern*, vydávaný Ludwigom Schediusom (1768 – 1847), na pokračovanie cestopis Stephana Köröskényiho z jeho cesty po Chorvátsku a niektorých oblastiach Uhorska.⁵³ Obsahoval opis národného charakteru Maďara a Slovana, presnejšie chorvátskeho Slovana. V doslovnej, resp. len minimálne pozmenenej podobe túto charakteristiku o päť rokov neskôr uverejnil Bisinger v už spomínanej *Generálnej štatistike Rakúskeho cisárstva (General-Statistik des österreichischen Kaiserthums, 1807)*⁵⁴ a o dvadsaťdva rokov neskôr J. Čaplovič v *Obraze Uhorska (Gemälde von Ungern, 1829)*.⁵⁵ Z Čaplovičovho, vo svojej dobe veľmi rozšíreného diela, sa – vtedy už takmer 30 rokov stará komparácia slovanského a maďarského charakteru – rozšírila do slovenského národoveckého diskurzu, avšak bez uvedenia, kto je jej pôvodcom. Ján Kollár ju prevzal do diela *Wýklad čili Přjmětky wysvětliwky ku Sláwy dceře* (1832). V roku 1837 ju uverejnil Ladislav Bielek v *Etnograficko-geografickej štatistike Uhorska*,⁵⁶ a ešte i v roku 1864 v štatistickej práci *Uhorské kráľovstvo, jeho dejiny, ústava a súčasné pomery*⁵⁷ preberá jej autor viac ako šesťdesiatročnú charakteristiku, keďže podľa neho bola stále neprekonaná. Odvoláva sa síce na pôvodný zdroj (s chybným datovaním 1822), no bez uvedenia mena autora.

Köröskényi vychádzal z predstavy, že svojráznosť jazyka Maďarov a Slovanov je zároveň vonkajším prejavom rozdielov v ich charakteroch. Pre lepšie vyjadrenie ich komplementarity som ich charakteristiky spracoval do tabuľky:

Maďar (Unger)	Chorvát/Slovan (Kroate/Slave)
<i>„Započúvaš sa do reči, aká je smelá, ostrá, prenikavá, aká hrdá, to je Maďar,</i>	<i>táto zas, aká pokojná, jednoduchá, jemná, nežná a kludná – to je zrejme základná črta v charaktere Chorváta a Slovana.</i>
<i>Maďar je vznетlivejší, v každej vášni prudší a rýchlejší,</i>	<i>Tento zasa pomalší, vytrvalejší,</i>
<i>Maďar je preto vhodnejší ako milenec,</i>	<i>Slovan ako manžel,</i>
<i>Maďar je v útočnej vojne nezastaviteľný,</i>	<i>Slovan je pri obrane pevnou hrádzou.</i> ⁵⁸

Rozdiely v charaktere národov boli podľa citovanej charakteristiky spôsobené odlišnosťou prostredia, ktoré obývajú, ako aj prevládajúceho spôsobu obživy a stravy. Köröskényi sa odvolával

⁵³ KÖRÖSKÉNYI, Stephan. Rhapsodische Bemerkungen über Kroatien und einige Gegenden Ungerns. In *Zeitschrift von und für Ungern*. II. Band, 1. Heft, 1802, s. 183-202, 317-333, tu s. 327-328.

⁵⁴ BISINGER 1807, s. 85.

⁵⁵ CSAPLOVICS 1829, s. 248-249.

⁵⁶ BIELEK 1837, s. 388.

⁵⁷ HORN, Julius. *Das Königreich Ungarn, seine Geschichte, Verfassung und seine gegenwärtige Zustände*. Pest : Verlag von Hornyánbky & Hummel, 1864, s. 125.

⁵⁸ KÖRÖSKÉNYI 1802, s. 327.

na autoritu Rousseaua, ktorý charakter Taliana, Angličana, Francúza a Švajčiara dával do súvisu s tým, čo tvorí základ ich potravy. Rozdielny charakter Maďara a Chorváta/Slovana sa vysvetľoval tým, že prvý obľubuje mäsité jedlá, kým Chorvát sa „...živí múčnymi jedlami plnenými smotanou, syrom, makom, orechmi.“⁵⁹

Ján Čaplovič rozšíril túto duálnu charakteristiku a bol tvorcom vo svojej dobe veľmi rozšírenej charakterológie štyroch hlavných národov Uhorska, doplnenej o Židov a Rómov (*Zigeuner*). Rozdiely v charaktere sa snažil prezentovať na základe odlišného konania Nemcov, Maďarov, Slovákov či Židov pri bežných a špecifických situáciách – ako sa správajú pod vplyvom alkoholu, v hádke, k akej vojenskej službe sa najlepšie hodia a podobne. Ako príklad možno uviesť pasáž o ich postoji ku krádežiam: „*Ked' Slovák [Slowak] nekradne, tak to robí preto, lebo krádež pokladá za zločin, Rusín [Ruthene] preto, lebo sa bojí trestu, Maďar [Magyare] preto, lebo na to nemá chuť a Nmec [Deutsche] preto, lebo na to nemá príležitosť.*“⁶⁰ V štatistikách Uhorska a Rakúska sa Čaplovičova charakterológia stala v predmarcovom období rešpektovaným zdrojom.⁶¹

Ako verifikáciu vlastných záverov autori opisov národného charakteru často využívali citácie vhodných pasáží z cestopisov cudzincov, ktorí si Uhorsko od prelomu 18. a 19. storočia čoraz častejšie vyberali ako cieľovú a už nielen ako tranzitnú krajinu.⁶² Opis charakteru z pera francúzskeho, pruského alebo švajčiarskeho autora bol prezentovaný ako nezaujaté, objektívne svedectvo pozorovateľa zvonku. Jednou z najviac rešpektovaných bola charakteristika Maďarov od francúzskeho geológa a mineralóga François Beudanta⁶³ (1787 – 1850), ktorá vznikla počas jeho cesty po Uhorsku v roku 1818: „*Maďari sú celkovo temperamentní, niekedy až impulzívni a úprimní, čo niekedy hraničí s hrubosťou, sú však veľmi láskaví a vždy pripravení preukázať úslužnosť. Ich čulosť, spojená s prudkosťou a určitou nestálosťou, činia tento ľud veľmi podobný Francúzom. Vo vyššej spoločnosti, kde mimochodom všetci hovoria francúzsky, sa niektorí vyznačujú veselosťou, iní vznetlivosťou, živosťou rozhovorov, rýchly prechod z jednej témy na druhú, a ešte viac prívetivosť, mi často umožnili zabudnúť, že som v cudzej krajine.*“⁶⁴

Autorom inej často citovanej charakteristiky Maďarov bol nemecký liberálny publicista a politik Ernst Moritz Arndt (1769 – 1860). Aj on nachádzal podobnosti medzi charakterom Francúzov a Maďarov, ako i paralely s inými európskymi národmi. Jeho opis maďarského cha-

⁵⁹ Tamže, s. 328.

⁶⁰ CSAPLOVICS 1829, s. 249-252, tu s. 250. Čaplovič neuvádza meno autora zdroja a spomína chybný rok jeho vydania – 1822.

⁶¹ Pozri napr.: BIELEK 1837, s. 388-390; BLUMENBACH, Wenzel Carl Wolfgang. *Neustes Gemälde der Oesterreichischen Monarchie*. Wien : in Kommission bei Anton Doll, 1833, s. 199. O tom, že ešte i v 60. rokoch 19. storočia bola Čaplovičova charakterológia v uhorskom intelektuálnom diskurze rozšírená, svedčí skutočnosť, že celé pasáže z nej, bez uvedenia Čaplovičovho autorstva, prebral do svojho štatistického opisu Uhorska Július Horn. Pozri: HORN 1864, s. 124-127.

⁶² TIBENSKÝ Ján – URBANCOVÁ, Viera. *Slovensko očami Európy 900 – 1850*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2003.

⁶³ BEUDANT François Sulpice. *Voyage minéralogique et géologique, en Hongrie pendant l'année 1818*. Paris : Chez Verdière, 1822.

⁶⁴ Citát pochádza z práce: FÉNYES, Alexius. *Statistik des Königreichs Ungarn*. I. Theil. Pesth : Verlag der von Trattner-Károlyischen Buchdruckerey, 1843, s. 74-75.

rakteru pochádza z diela *Duch doby (Geist der Zeit)* z roku 1807: „*Maďar je ohnivý ako Talian, rozhodný a odvážny ako Francúz, hrdý ako Španiel, poctivý a čestný ako Nemec. Má zmysel pre česť a odpláca urážku rýchlo na mieste. Je náruživý zaujatý pre svoju vlasť a svoj národ. Maďari tvoria jadro rakúskej armády, sú najsilnejšími a najkrajšími vojakmi tak v jazdeckom, ako i pešom vojsku.*“⁶⁵

Dôvody, pre ktoré sa práve tieto charakteristiky udomácnili v uhorskom diskurze, spočívali v ich kompatibilite s maďarskými autostereotypmi, v ich celkovom pozitívnom vyznení a v neposlednom rade i v tom, že maďarský národný charakter prezentovali v širšom, európskom kontexte.

„Dobre sa cítia len na rovine, v oblastiach, kde všetko vyrastie ľahko a bez námahy...“

Na príklade niekoľkých reprezentatívnych opisov národných charakterov zo štatistík z predmarcového obdobia sa v poslednej časti pokúsim identifikovať, ktoré etnické stereotypy najčastejšie reprezentovali Slovákov a Maďarov a poukázať na to, do akej miery bol konštruovaný národný charakter Maďarov a Slovákov komplementárny, prípadne konfrontačný.

Prvý analyzovaný opis národného charakteru pochádza od Pála Magdu (1770 – 1841). Jeho štatistická práca o Uhorsku vyšla v roku 1819 po maďarsky, o trinásť rokov neskôr i po nemecky. Kým v prípade Slovanov je autorom ich charakterológie sám P. Magda, hodnotenie maďarského charakteru prevzal od v habsburskej monarchii pôsobiaceho, pôvodom pruského publicistu, vydavateľa a národohospodára Carla Andrého (1763 – 1831). Odôvodňoval to tým, že „... je vhodnejšie, aby čitateľ dostal opis charakteru Maďara [Ungar] nie od Maďara, ale od cudzinca.“⁶⁶ Ďalší opis pochádza zo štatistickej práce rakúskeho geografa a etnografa Wenzela Blumenbacha (1791 – 1847), ktorá vyšla vo Viedni v roku 1833.⁶⁷ Tretí publikoval srbský právnik a publicista pôsobiaci v Uhorsku Avram Branković (1799 – 1831) v diele *Charakteristika alebo opis všetkých národov celého sveta*, ktorá vyšla v Budíne, v tlačiarňi peštianskej univerzity.⁶⁸ Kniha sa od roku 1837 nachádzala v knižnici Slovanského ústavu v Prešporku a od roku 1843 i v srbskej knižnici pri evanjelickom lýceu.⁶⁹ Môžeme preto predpokladať, že patrila medzi relevantné práce, ktoré ovplyvnili aj štúrovskú generáciu. Analyzovaný súbor textov uzatvára charakteristika Eleka Fényesa (1807 – 1876) z jeho *Štatistiky uhorského kráľovstva*, ktorá v rokoch 1842 – 1843 vyšla po maďarsky a v roku 1843 i po nemecky. Fényesova práca,

⁶⁵ Citované podľa: FÉNYES 1843, s. 74-75.

⁶⁶ MAGDA, Pál. *Neuste statistisch-geographische Beschreibung des Königreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militär-Gränze*. Leipzig : Weygand'sche Buchhandlung, 1832, s. 47.

⁶⁷ Wenzel Carl Wolfgang Blumenbach (Wabruschek). BLUMENBACH, *Neustes Gemälde der Oesterreichischen Monarchie*. Názov práce, štruktúra kapitol i obsah boli inšpirované Čaplovičovým *Obrazom Uhorska*, vo vedeckom diskurze sa táto práca radila medzi štatistiky. Pozri: PŘÍBRAM 1913, s. 53.

⁶⁸ BRANKOVIĆ, Avram. *Karakteristika ili opisanije naroda po celoj zemlji živejig iz vjerodostojni pisanija Abramom Brankovičem sakupljena a Josifom Milovukom i Gabrilom Boritovcem izdana*. U Budimu : Slovima Sveučilišta Peštanskog, 1827.

⁶⁹ FERIEŇKOVÁ, Anna. *Knižnica Slovanského ústavu v Bratislave*. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 1972, s. 96.

podobne ako v úvode citovaná rakúska štatistika J. Springera, uzatvára v uhorskej štatistike obdobie, kedy sa vyvíjala v rámci tzv. historickej školy štatistiky, založenej G. Achenwallom a A. Schlözerom.⁷⁰

„Štíhlosť, vysoká postava, krásne držanie tela, obratnosť, ľahkosť, ľadnosť pohybu ako u žiadneho iného národa [Volke] v Európe, ešte zvýraznená pôvabným, vcelku rovnorodým národným odevom, tak možno charakterizovať pravého Uhra [wahre Ungar]. Tu nenájdeme delenie na kmene a dialekty, ani paralelne prebiehajúce odlišnosti v odevu a zvykoch ako u Slovanov [Slaven]. Bystrá, ohnivá myseľ, prechádzajúca až k vznetlivosti, vysoká národná hrdosť, priamosť, solídnosť a veľkorysosť, to sú ich hlavné charakterové črty. S vážnosťou a počestnosťou sa držia dobra, prípadne toho, čo za neho pokladajú. Vyznačujú sa tiež osobitnou učenlivosťou, no ešte viac odvahou bojovníka a slobodumilovnosťou. Obzvlášť je Maďarom [Magyaren] vlastná výnimočná šikovnosť v chove dobytká a koní. Toto zamestnanie, obrábanie pôdy a zbrane, obľubujú viac ako obchod a remeslo, ku ktorým nemajú nadanie.“

„Vyrvalosť a odolnosť je vlastná všetkým [Slovanom], sú nenároční v strave, skromní vo svojich potrebách. Alkoholické nápoje majú radi bez výnimky, nie menej hudbu. O to väčšia je ich náklonnosť k vládcam, ktorí múdrymi zákonmi a nariadeniami nezvyčajne zlepšili ich situáciu. Majú radi vzájomnú veselosť a družnosť, i pohostinnosť je u nich doma. To, že sú vynikajúci vojaci (najmä v pešom vojsku), je známe. Pevne sa pridržiavajú starých pojmov, mravov a zvykov, ktoré sú tak rozmanité, ako sú rozdielne ich národné odevy [Nationaltrachten] a kmene, na ktoré nemusí načrtnúť obraz úplne a vo všetkých črtách pasovať.“⁷¹

Pál Magda (1819, nemecké vydanie 1832)

„Maďari sú čestní, otvorení, prirodzení ľudia, nezaťažení politickými maniermi. Veľkorysosť, chrabrosť a pohostinnosť, tiež zjavná hrdosť a ctižiadostivosť, no i nedbanlivosť v práci a podliehanie predsudkom, to sú ich skutočné a pravdivé vlastnosti. Ich národný odev, ktorý akoby bol spojený s ich telom, ich chôdza a bystrá reč, odvaha, bujará veselosť a ľahkomyselnosť, to všetko sú črty ich vášnivého temperamentu. Maďarská nácia [Nacija Maďarska] sa vyznačuje mnohými prirodzenými vlohami pre pestovanie múz a grácií. Naproti tomu si slepou oddanosťou uctieva niektoré staré a neodôvodnené zvyky a jej prevažná časť žije v poverčivosti.“

Avram Branković (1827)

„Slováci, ako sami seba nazývajú tí Slovania, čo žijú po Uhorsku, sú ľudia čulí, zruční a v každej oblasti rozvinutí. Majú veľmi veľký záujem o vedu, a nedbajú na úsilie, námahu a trápenie, preto medzi nimi možno nájsť mnoho vzdelaných a skúsených mužov. Inak sú veľmi veselej povahy, príjemní, horliví tanečníci. Sú tiež pohostinní a od útleho detstva sa tešia, keď k nim zavítajú cudzinci. Skromný život jednoduchých Slovákov žijúcich najmä v Karpatoch (Horniakoch) naučil tento národ žiť nenáročne a úsporne. Ladový sever a zasnežené vrchy spôsobujú nie práve mierne pitie pálenky, najmä tej, ktorú nazývajú borovička. Pri tom všetkom sú však ľudia vlúdni, prístupní každému dobrému usmerneniu.“⁷²

„Maďar [Magyare] je orientálneho pôvodu, teda

„Čo sa týka charakteru Slováka [Slowake],

⁷⁰ PŘÍBRAM 1913, s. 55-68.

⁷¹ MAGDA 1832, s. 47 a 48-49.

⁷² BRANKOVIĆ 1827, s. 19 a 21-22.

ohnivej povahy a všetky jeho chyby a dobré vlastnosti je možné odvodiť z tohto jeho temperamentu. Maďar [Ungar] je teda hrdý, má ušľachtilé vystupovanie a táto jeho hrdosť je spojená s istou mierou vážnosti; je čestný, šľachetný, poctivý, miluje a nenávidí vášnivo, avšak bez toho, aby bol pomstychtivý, je pohostinný, ľahko ho možno získať pre veľké a krásne veci, jeho zápal sa však bez neustáleho podnecovania rýchlo vytratí. Jeho statočnosť a silu ducha uznávajú aj jeho nepriatelia. Svedčí o nej i tá skutočnosť, že Maďar [Magyare], obkolesený vyše tisíc rokov cudzími národmi, navzdory toľkým ničivým politickým a náboženským vojnám, sa nielenže udržal, ale dokázal hrať vedúcu úlohu i nad inými, početnejšími cudzími národmi a s nimi spríbuznenými kmeňmi [Völkstämme], zatiaľ čo iné do Európy prisťahované národy [Völker] buď úplne zmizli alebo splynuli s cudzími, silnejšími národmi [Nationen]. Podobný prípad by sme v kronikách Európy hľadali márne. Popri týchto dobrých vlastnostiach predsa ani Maďar [Magyare] nie je bez chýb, ktoré majú svoj pôvod v jeho ohnivom temperamente. Jeho hrdosť ho zároveň zvädza k chvastúnstvu, k slepému sebauspokojeniu a tvrdohlavosti, chybám, ktoré dodnes najviac stáli v ceste národnej kultúre. Môžeme preto s istotou povedať, že žiadna kniha nemala väčší praktický vplyv na náš národný charakter, ako diela ostroumného pána grófa Stephana von Szechényi, ktorý naše vlastné chyby bez zakrývania odhalil a pavučiny škodlivého sebauspokojenia nemilosrdne roztrhal. [...] Druhou chybou Maďara [Magyar] je to, že miluje nákladný život a pompu, vyhľadáva úrady a vyznamenania, pričom cesty, akými ich dosiahne, nie sú vždy najčestnejšie. Jeho pohostinnosť a bezstarostnosť nezriedka vyústia do mánotratnosti a vo všeobecnosti je všetko, len nie šporovlivý. Dokáže dobre pracovať a zvládne aj najťažšiu prácu, nie vždy však má na to chuť, čo sa však so stúpajúcou kultúrou iste zmení, takže lenivosť v žiadnom prípade nemožno rátať medzi konštantné chyby maďarského ľudu [ungrischen Volkes].“⁷³

je miernej, pokojnej povahy. Slovák sa len zriedka dopúšťa ťažkých zločinov, je pracovitý, chápaný, vhodný pre priemysel i vedy a je statočným vojakom. Na druhej strane je tvrdohlavý, pochlebovačný, lakomý a nie je veľkým milovníkom čistoty, je vášnivo zaujatý pre svoj jazyk, a preto tam, kde žije vo väčšom množstve, utláča všetky ostatné národnosti. [...] O postupnej slovakizácii dostatočne svedčia i poslovenčené maďarské obce v Nitrianskej a Tekovskej stolici. V oblastiach, kde Slováci žijú ako menšina obkolesená Maďarmi, sa však stávajú Maďarmi alebo úplne zaniknú. Výnimkou sú slovenskí luteráni, ktorí tvrdošijne zotrvávajú pri svojom jazyku a silou-mocou chcú ostať Slovanmi [Slawen].“⁷⁴

Elek Fényes (1843)

Od konca 18. storočia sa v odbornom, ale i verejnom diskurze často zdôrazňovala bipolarita Uhorska ako krajiny, v ktorej Maďari obývajú južnú časť, kde sa príroda postarala o všetko, čo je potrebné k príjemnému a pohodlnému životu. Naopak, Slovania v Uhorsku obývali z hľadiska úrodnosti najhoršiu časť krajiny, s výnimkou niekoľkých málo oblastí, kde sa darilo vínu a obilii, z ktorého sa dal upiecť biely chlieb. Chlieb a víno, dve dôležité potraviny v náboženskej symbolike, boli zároveň i atribútmi blahobytu a používali sa na vyjadrenie rozdielnych podmienok pre poľnohospodárstvo, ktoré vplývalo a formovalo rozdielny charakter

⁷³ FÉNYES 1843, s. 73-74.

⁷⁴ Tamže, s. 77.

ľudí. Jacob Glatz v anonymne vydanjej práci *Odvážne poznámky jedného Uhra o svojej vlasti z jeho ciest po uhorských provinciách* (1799) má samostatnú kapitolu *Národný charakter Uhra* [Unger]. *Úprimné vykreslenie jeho súčasného stavu*.⁷⁵ Jeho národný charakter je podľa Glatza tak špecificky vyhranený, že je ľahko odlišiteľný od susedných národov. Len veľmi pomaly podlieha vplyvu okolia a dokonca i u aristokratov a magnátov si udržiava mnohé pôvodné črty: „Ak je niektorému národu [Volke] možné odôvodnene prisúdiť národný charakter, tak je to maďarský [ungrische], ktorý má na to plný nárok. Nevyžaduje si to zvláštnu pozornosť, aby sme v jeho charaktere objavili špecifické znaky, samé udrú do očí. Človek by si trúfol načrtnúť obraz Maďara [Unger] aj vtedy, keby mal možnosť pozorovať ho len v jednej [zvýraznené v origináli] oblasti. Zdržiava sa všade, (okrem niektorých z jeho vzdelancov), najmä ak príde medzi vidiečanov. Aj vzdialený od vlastných, izolovaný na cudzej pôde, obkolesený cudzincami, ktorí ho pilovali, obrusovali alebo pokazili, len pomaly stráca svoju národnú osobitosť, no nikdy ju úplne nestratí. Aj jeho veľikáni, nakazení pomermi na rakúskom dvore a ľstivosťou zahraničnej politiky, ktorí sa pôsobením dvorských zvykov amalgamizovali a zmrzačili, si predsa uchovali mnohé zo svojho národného charakteru. V indivíduu je možné spoznať celý ľud [Volk], a v ňom indivídium.“⁷⁶

Ako som už spomenul, od 30. rokov 19. storočia sa v nazeraní na národný charakter aj v rakúskej a uhorskej štatistike oslabuje vplyv geografického a genetického determinizmu a do popredia sa dostávajú kultúrne a civilizačné faktory. P. Magda i E. Fényes vnímali národný charakter ako dynamickú kategóriu, ktorá popri istých stabilných črtách podlieha vplyvom prírodného i sociálneho okolia. Podľa Fényesa klíma, zákony, spôsob života, zvyky, vierovyznanie, ale najmä duchovná kultúra, majú veľký vplyv na národný charakter. Ten sa časom v niektorých znakoch mení, no hlavné črty, ktoré korenia v povahe a pôvode ľudu, ostávajú stabilné. Prezentované vlastnosti Slovákov, ako vytrvalosť a pracovitosť, doboví autori vysvetľovali ako dôsledok ťažších životných podmienok, hospodárenia na málo úrodnej pôde v prevažne hornatých regiónoch. Na druhej strane úrodná Dolná zem vraj sformovala v maďarskom charaktere sklon k pohodlnosti a menšej činorodosti.

U niektorých autorov bol zdôrazňovaný ešte jeden faktor, ktorým boli špecifiká vo výchove chlapcov a mladých mužov súvisiace s rozšíreným extenzívnym chovom dobytká. V roku 1807 uverejnil Johann Karl Lübeck (1770 – 1814), lekár v Pešti, v časopise *Ungrische Miscellen* článok *O národnom Uhrovi, jeho charaktere a spôsobe života*.⁷⁷ Medzi faktormi ovplyvňujúcimi národný charakter Maďarov uviedol i to, že v mnohých rodinách sa chlapci a mladí muži veľkú časť roka starajú o veľké čriedy domácich zvierat a prežijú ju pod holým nebom v nečinnosti.

⁷⁵ [GLATZ, Jacob]. *Freymüthige Bemerkungen eines Ungarn über sein Vaterland. Auf einer Reise durch einige Ungarische Provinzen*. Teutschland, 1799, s. 33-48. Na s. 49-60 na to nadväzuje kapitola *Noch einige Bemerkungen über den Nationalunger. Gastfreundschaft des Nationalungers; Eheliches Verhältniß bey demselben; Kindererziehung; Ungrischer Tanz; Nationalstolz und Nationalhaß des Ungers, besonders gegen Teutsche*. Kniha vyšla anonymne, bez udania miesta vydania a vydavateľa. Jej autor v úvode vysvetľuje okolnosti, za akých kniha vyšla.

⁷⁶ Tamže, 1799, s. 33-34.

⁷⁷ LÜBECK, Johann Karl. Über den National Unger, seinen Charakter und seine Lebensart. In *Ungarische Miscellen*. Viertes Heft. Pest : Bei Konrad Adolph Hartleben, 1807, s. 35-50.

To údajne na jednej strane zocelí ich odolnosť voči nepohodliu, no zároveň „... *ich naučí prílišnej záhalčivosti a lenivosti, a preto celú zimu, ktorá beztak neponúka veľa možností na prácu, trávia odpočinkom a záhal'kou.*“⁷⁸ Extenzívny spôsob obživy Maďarov na puste v nich vraj sformoval okrem menšej náklonnosti k ťažkej práci aj výraznejšie sklony k násiliu.⁷⁹

Rozdielne klimatické podmienky, v ktorých žili Slováci a Maďari, slúžili na zdôvodnenie, vysvetlenie či ospravedlnenie ich „*národných chýb,*“ na vysvetlenie štatisticky i empiricky preukázateľne vyššieho výskytu krádeží a iných zločinov u maďarského obyvateľstva. Ako príklad môže poslúžiť anonymne vydané dielo *Neue Croquis aus Ungarn*⁸⁰ z roku 1844: „*Charakter, zvyky niektorého z kmeňov [Volkstämme] sú výsledkom rozličných vplyvov, ktoré kriminálne zákonodarstvo nemôže vždy zohľadniť. Napríklad kým Maďar [Ungar] v Boršóde sa môže slobodne potulovať pod holým, teplým a jasným nebom, takže ľahko nájde príležitosť k excesom, Slovan [Slawe] na Orave, na Liptove, či v Turci je bezmála celý rok zavretý vo svojej chudobnej chalupe, stály mráz mu bráni v častejších výletoch. Je teda ťažké kraďnúť, keď človek čupí doma, to je dôsledok klímy. Slovan je chudobný a hladuje, Maďar [Hunger] však príliš nerozpozná naruživosť, nerozpaľuje veľmi svoju krv a zachováva si rozvahu. Boršódsky Maďar, žijúc v lepšej zóne, majú lepšie obilie, lacné, iskrivé víno a tučný rožný a štetinatý dobytok, keď sa už raz trocha pripije, ľahšie sa dopúšťa excesov.*“⁸¹

Už M. Schwartner a pod jeho vplyvom ďalší autori (J. Rohrer, A. Demian a ďalší) rozšírili v štatistickom diskurze obraz Slovákov ako kmeňa Slovanov, ktorý sa vyznačuje najväčšou reprodukčnou silou v Uhorsku.⁸² Stereotyp o populačnej sile Slovákov vznikol v prvej tretine 18. storočia. Po vytláčení Osmanov nastala rozsiahla migrácia slovenského obyvateľstva do vyľudnených dolnozemskej stolíc. V jej dôsledku sa zmenilo etnické zloženie mnohých, pôvodne maďarských oblastí. Obavy z toho, že nepriaznivý populačný trend bude viesť k znížovaniu zastúpenia Maďarov v Uhorsku, boli v druhej polovici 18. storočia dosť časté. Zaznievali aj hlasy, že to môže viesť až k zániku maďarčiny, podobne, ako tomu bolo s jazykom Kumánov.⁸³ Slovenská „rozpínavosť“ bola niektorými autormi vysvetľovaná maďarskou pripútanosťou k otcovskej hrude. Príčinou, pre ktorú pred osmanským vpádom maďarské oblasti osídlili Nemci, Slováci, Rumuni, bolo podľa P. Magdu to, že „*maďarský sedliak len ťažko opustí stolicu, kde sa narodil*“.⁸⁴

⁷⁸ Tamže, s. 39.

⁷⁹ VÁRI 1994, s. 188.

⁸⁰ Autorom liberálne a prreformne zameraného diela bol Hugo Schrott, píšuci pod pseudonymom Hugo Albert.

⁸¹ [ALBERT, Hugo]. *Neue Croquis aus Ungarn*. Zweiter Band. Leipzig : Druck von J. B. Hirschfeld, 1844, s. 217.

⁸² Porovnaj: RÖHRER 1804, s. 19; DEMIAN, Johann Andreas. *Statistische Darstellung des Königreichs Ungern und der dazu gehörigen Länder*. Band I. Wien : in der Camesinainen Buchhandlung, 1805, s. 77. Schwartnerovu charakteristiku Slovákov ako slovenského kmeňa s najväčšou „*rozmnožovacou silou*“ (*Fortpflanzungskraft*) v Uhorsku prevzal a v poznámke na to odkázal Bisinger s tým rozdielom, že namiesto Slovákov prisúdil túto schopnosť Slovanom: BISINGER 1807, s. 84.

⁸³ GINDER, Paul. *Über die historische Wurzeln des Madjarisierungsdranges. Ein verhängnisvoller in Ungarns Geschichte*. Dostupné na: http://www.ungarndeutsche.de/madjarisierungsdrang_historisch.html

⁸⁴ MAGDA 1832, s. 44.

Nielen v prípade vyššie uvedených vlastností, ale väčšiny ostatných črt národného charakteru, je na prvý pohľad zrejmá ich obsahová a motivačná prepojenosť. Ich genézu, sociálne podmienky, za ktorých vznikli a vyvíjali sa, je potrebné analyzovať vo vzájomnej komparácii. Etnické auto- a heterostereotypy obsiahnuté v národných charakteroch sa vzhľadom k intenzite kontaktov Maďarov a Slovákov vyvíjali podľa schémy bipolárnej logiky.⁸⁵

V nasledujúcej tabuľke som sumarizoval najreprezentatívnejšie vlastnosti, črty a znaky národného charakteru Slovákov a Maďarov, ktoré sa vyskytovali v štatistických prácach do roku 1848:

Maďari	Slováci
ľudia rovín, nížin	ľudia kopcov, dolín
roľníci a pastieri, stránia sa mestského života	držia remeslo a obchod (spolu s Nemcami)
majú sklon k pohodlnosti, menšej činnosti	sú pracovití, vytrvalí, navyknutí na ťažkú prácu
sú naviazaní na svoj domov	sú navyknutí odchádzať za prácou, za živobytím
malodetné rodiny	početné potomstvo
majú temperamentnú, vášnivú povahu	majú pokojnú, mierumilovnú povahu
sú pohostinní, až márnотratní	sú nenároční, skromní, no pohostinní

Záver

Národný charakter ako dobová vedecká kategória predstavuje významný prameň pre skúmanie etnických, ale i sociálnych a konfesijných stereotypov. Začlenením do konceptu národného charakteru sa stereotypy stali súčasťou akademického diskurzu a nadobudli zdieľanú vedeckosť. Boli systematicky zaznamenávané a reprodukováné v jazykovo viac-menej ustálených spojeniach, čo viedlo k ešte väčšiemu zafixovaniu dovedy prevažne tradovaných stereotypov. Najvýznamnejším multiplikátorom etnických stereotypov boli popri iných literárnych žánroch (cestopisy, kázne) predovšetkým štatistické a vlastivedné diela. Vďaka svojmu exkluzívnemu postaveniu v dobovom vedeckom diskurze boli hlavným zdrojom informácií i pre tvorcov učebníc, publicistov, ale i zahraničných cestovateľov.

V uhorských a rakúskych štatistikách vykazoval charakterologický opis obyvateľstva dve dominantné tendencie. Prvou bola snaha o korigovanie negatívneho, resp. ambivalentného obrazu krajiny sv. Štefana a civilizačnej úrovne jej obyvateľstva, ktorý pretrvával od stredoveku. Druhou bolo pozitívne hodnotenie jazykovej, náboženskej, kultúrnej rôznorodosti populácie v Uhorsku a celej habsburskej monarchii. V štatistikách, respektíve štatisticko-geografických prácach, sa unisono akcentovala, citujúc prvú štatistiku M. Schwartnera, rela-

⁸⁵ Bližšie k tomu pozri štúdiu *Wer ist ein Barbar?* v súbore štúdií nemeckého literárneho historika Manfreda Bellera: BELLER 2006, s. 271.

tívna nekonfliktnosť spolužitia rozmanitých „...jazykov národov, z ktorých žiaden čo do kultúrnosti a vyspelosti nad ostatnými priliš nevynikal.“⁸⁶ U autorov štatistík okrem odbornej motivácie, ktorou bolo prispieť k lepšiemu spoznaniu „kvalít“ obyvateľstva monarchie, pôsobili najmä politické aspekty. Pre mocenské elity osvietenských štátov bolo spoznanie národného charakteru predpokladom pre optimálne nastavenie formy vlády fungovania jeho byrokratického aparátu. Metternichovský režim využil všeobecnú akceptáciu národného charakteru ako vedeckej kategórie na projektovanie obrazu ideálneho obyvateľa rakúskeho cisárstva. Zabezpečenie kontinuity politického režimu sa malo dosiahnuť v prvom rade upevňovaním lojality voči dynastii, budovaním rakúskeho národného sebedovedomia.

Paralelne s tým sa predstavitelia jednotlivých národných hnutí snažili národný charakter využiť ako prostriedok k posilneniu identifikácie s národným spoločenstvom. Potreba mobilizovať čo najširšie vrstvy spoločnosti viedla k projektovaniu ideálneho *Maďara* či *Slováka* prostredníctvom akcentovania typických vlastností a naopak, vzájomných odlišností. Tým, že do národného charakteru projektovali aktuálne politické požiadavky a potreby štátu či skupín, ktorých záujmy v období vytvárania inštitúcií a štruktúr občianskej spoločnosti obhajovali, boli zároveň aj jeho konštruktérmi.

Cítuj:

ŠOLTÉS, Peter. „Maďar je ohnivý ako Talian... Slovák je, tak ako Poliak, oddaný pálenke“. Národný charakter Slovákov a Maďarov v uhorských a rakúskych štatistikách do roku 1848. In *Forum Historiae*, 2012, roč. 6, č. 2. ISSN 1337-6861. http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2012/texty_2_2012/soltes.pdf

...

Mgr. Peter Šoltés, PhD. pracuje ako samostatný vedecký pracovník v Historickom ústave SAV, v Oddelení dejín 19. storočia. Venuje sa výskumu sociálnych noriem a kultúrneho transferu v konfesijných a etnických pluralitných regiónoch Uhorska, výskumu stereotypov v období vzniku a šírenia národných hnutí a štatistickej a cestopisnej literatúry o Uhorsku v prvej polovici 19. storočia. Je autorom viacerých štúdií s touto tematikou a monografie *Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesijná pluralita na Zemplíne, Spiši a v Šariši* (Bratislava 2009).

Kontakt: peter.soltes@savba.sk

⁸⁶ SCHWARTNER 1809, s. 119.